

Goethe – báseň i právo

Radim Seltenreich

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
Kontaktní e-mail: seltenre@prf.cuni.cz*

Goethe – Poetry and Law

Abstract:

The author deals in his article with the relation of the famous German poet J. W. Goethe towards the law. First, he depicts his legal studies in Leipzig and Strasbourg which were finished with the formulation of the thesis which helps us to learn about his opinions on some important legal problems of that time. After this the author makes us familiar with Goethe's short working in the role of the counsel in native Frankfurt and much longer activity of office holder in Weimar duchy. Here his career advancement and the problems J. W. Goethe met at this occasion are analysed. The following part of the text is devoted to the problematics of the contract between Faust and Mephistopheles from the legal point of view. At the end of the article the author finally deals with some Goethe's opinions on the political and mainly to the state law related matters of his time.

Keywords: Goethe; Strasbourg's thesis; Weimar duchy; Faust; contract

Klíčová slova: Goethe; štrasburské teze; Výmarské vévodství; Faust, smlouva

DOI: 10.14712/2464689X.2023.3

„Co studuji? Především rozlišování a subtilnosti, kterými se právo a neprávo učinily navzájem dosti podobnými, to znamená, studuji na doktora obojího práva.“

*Z Goethova dopisu E. Th. Langerovi (Štrasburk, 11. 05. 1770)*¹

Hned na úvod řekněme, že zvolený název tohoto pojednání nemá být jen latinou narážkou na slavné Goethovy paměti „Báseň i pravda“ („Dichtung und Wahrheit“)², ale daleko více zdůrazněním skutečnosti, že právo a právní věda jednoduše byly neodmyslitelnou součástí jeho života. A to součástí zdaleka nikoliv jen okrajovou, vždyť Johann Wolfgang Goethe právo přímo studoval (navíc i pocházel z právníckého prostředí, kdy nemalou roli při této studijní volbě hrálo zejména stejné profesní zaměření jeho otce), následně vykonával po kratší dobu i advokátní praxi, a především působil celá desetiletí v úředních funkcích ve službách výmarského vévody, kdy při této činnosti bylo používání právních poznatků logicky jeho každodenním zaměstnáním.

Je tak jen pochopitelné, že muž jeho tvůrčího ducha tuto skutečnost i mnohokrát reflektoval, a to nejen v příležitostných komentářích o povaze práva a stavu právní vědy jeho doby, ale i ve svých výsostných uměleckých dílech. Právní činnost mu přitom byla i jakýmsi přirozeným korektivem jeho literárního nadání, neboť mu krom pevného kontaktu s realitou nabízela i možnost ukotvení „v řádu života“, o jehož celkovou harmonii vždy usiloval.

Zajímavé srovnání v této souvislosti nabízí ve své knize „Boj s démonem“ kupříkladu Stefan Zweig, jenž klade právě do protikladu významné postavy německé literatury, které plnost svého uměleckého zaměření neunesly a skončily buďto v šílenství, či přímo sebevraždou (svůj „boj s démonem“ takto dle S. Zweiga konkrétně prohráli Friedrich Hölderlin, Friedrich Nietzsche a Heinrich von Kleist), proti J. W. Goethemu, jenž sice démonovi rovněž „pohlédl do tváře“, nicméně nakonec toto své pokušení propadnout bez míry vášnivému pohledu na svět ustál a dosáhl své proslulé a dodnes tolik inspirující „olympanské vyrovnanosti“.³

A my se můžeme jistě oprávněně domnívat, že kotvou této jeho stability bylo v neposlední řadě právo, jež ho jednoduše ke střízlivějšímu pohledu na záležitosti tohoto světa nutilo. Ve výsledku tak vzniklo nesmírně zajímavé propojení pohledu na právní vědu z pozice svrchovaného umělce, které je dodnes tolik inspirující a zajímavé, jak o tom svědčí třeba i kniha jeho sebraných výroků na toto téma příznačně nazvaná „Goethovy citáty pro právníky“. Zejména v německém prostředí je totiž autor Fausta dodnes kultovní postavou, kterou si snaží mnozí přivlastnit, a ani právníci v tomto úsilí nejsou výjimkou. Mnohé Goethovy názory na záležitosti práva (kupříkladu na trest smrti) mohou některé překvapit, protože mají s jeho postavou už předem spojené nazírání, jež neodpovídá realitě, o to více je ale záhodno se o nich zmínit.

V následujícím textu se nejprve budeme věnovat Goethovu setkávání s právem na jeho cestě životem a pochopitelně takto neopomineme ani situaci právní vědy v jeho době

¹ PAUSCH, A. – PAUSCH, J. *Goethe-Zitate für Juristen*. Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 1996, s. 16.

² I v tomto autobiografickém díle líčícím básníkovo mládí najdeme samozřejmě také jeho vzpomínky na právnícká studia a zabývání se právem. Viz GOETHE, J. W. *Z mého života. Báseň i pravda*. Praha: Mladá fronta, 1998.

³ Viz ZWEIG, S. *Der Kampf mit dem Dämon*. Frankfurt am Main: Fischer, 1981.

a v daném kontextu historického vývoje, přičemž v této souvislosti představíme i některé jeho názory na konkrétní právní problematiku. V další části pojednání se pak zmíníme i o přenesení práva do jeho uměleckých děl, když pozornost upřeme zejména na právní posouzení smlouvy mezi Faustem a Mefistofelem.

Studium práva a štrasburské teze

J. W. Goethe se narodil 28. srpna 1749 ve Frankfurtu nad Mohanem, přičemž jeho systematické vzdělávání započalo ve věku šesti let soukromým vyučováním pod dozorem jeho otce, při němž byla cíleně velká pozornost věnována zejména latině, která tehdy byla významným předpokladem pro právnické studium, se kterým už tehdy bylo vzhledem k rodinné tradici pro Johanna Wolfganga počítáno.

Právě pod tímto zorným úhlem je také mladý J. W. Goethe už od čtrnácti let obeznámován opět svým otcem se základy právní vědy, což už je vnímáno i jako jakýsi předstupeň pro zahájení jeho vlastních právnických studií, k čemuž pak skutečně dochází v říjnu roku 1765 na univerzitě v Lipsku, kde studuje do roku 1768, přičemž ovšem navštěvuje i přednášky z jiných oborů. Po těžké nemoci, z níž se až do roku 1769 zotavuje v domě svých rodičů, pokračuje J. W. Goethe následně ve svých právnických studiích ve Štrasburku, kde také v létě roku 1771 předkládá svou disertaci vztahující se k oboru „státního církevního práva“ a nazvanou *De Legislatoribus*.

Tuto doktorskou disertační práci však místní právnická fakulta sice zdvořile, nicméně rozhodně a neodvolatelně z politických a náboženských důvodů odmítla. Důvodem přitom byla pravděpodobně skutečnost, že J. W. Goethe pod vlivem Jeana-Jacquesa Rousseaua vyjádřil náhled, že stát jakožto zákonodárce má právo určovat kult, dle něž mají vyučovat duchovní, a jenž mají laikové „vnějškově dodržovat“, přičemž ale nemá být zkoumanou otázkou, co si přitom myslí nebo cítí.

Goethe se tak následně rozhoduje získat alespoň licenciát (tedy akademickou hodnost z církevního a světského práva), k čemuž je zapotřebí obhajoba jím formulovaných „právnických tezí“ (*Positiones Iuris*), kterou skutečně úspěšně (*cum applauso*) složí, a 6. srpna roku 1771 je ve Štrasburku promován jako *Licentiatius Iuris utriusque*.⁴

Zastavme se tak na chvíli u znění těchto latinsky psaných tezí, neboť představují zajímavý vhled do nazírání mladého absolventa právního oboru na některé aspekty právní vědy. Tyto teze se dělí zpravidla do dvou skupin, přičemž té první se nevěnuje mnoho pozornosti, neboť J. W. Goethe zde v podstatě jen shrnuje obvyklé poučky římského práva. Teprve druhá skupina je tak nahlížena jako výsledek jeho úvah založených na skutečném vnitřním zájmu (předpokládá se přitom, že J. W. Goethe se zde vyrovnával i s názory svého o deset let staršího přítele a budoucího švagra Johanna Georga Schlossera).

Konkrétně je úvod této části tezí věnován pozici monarchy, zákona a soudce ve státě a společnosti. Prvé dva činitele přitom J. W. Goethe propojuje v otázce zákonodárství, když konstatuje, že „zákonodárství přísluší pouze monarchovi“ (J. G. Schlosser se v tomto bodě vyslovoval i pro spoluúčast zemských stavů). V logice autora tezí pak tomu, komu patří stanovování zákonů, náleží také jejich interpretace, a to zejména proto, že výklad zákonů je vlastně jejich doplňováním až do těch nejmenších podrobností. Je-li tedy vládce takto vlastním „pánem nad právem“, plyne z toho logicky také, že obyčejové právo pozbývá při

⁴ PAUSCH – PAUSCH, *op. cit.*, s. 137.

tomto uspořádání věcí na významu, přičemž základním vodítkem zákonodárcovy činnosti má být jednoznačně v zákonech reflektovaný „státní zájem“. Ten tedy stojí i nad „blahem lidu“, což se pak uvádí do souvislosti se známou Goethovou myšlenkou, že je případně více žádoucí spáchat třeba i nespravedlnost než narušit fungování řádu. Je to tedy pojetí, které je v rozporu s pozdější ideou „právního státu“, neboť logicky při upřednostnění státního zájmu vyzvedává politiku nad právo, jehož fungování tak omezuje jen na situace, jež jsou v souladu s jejími potřebami.

Tomu pak konečně odpovídá i Goethovo pojetí postavení soudce. Jelikož tento není, jak již výše naznačeno, vlastním vykladačem zákona (tato role je přisouzena monarchovi), náleží mu pouze přísná poslušnost vůči zákonu. Opět se tak liší od J. G. Schlossera, který se domníval, že soudci nesmí být odepřeno aktivní používání vlastního rozumu, přičemž později se ovšem i sám J. W. Goethe vyslovoval pro ideál a archetyp „moudrého soudce“, který silou své životní zkušenosti přispěje ke správné interpretaci zákona v komplikovaném případě.

Zvláštní přitom je, že bychom při tomto Goethově přístupu očekávali, že bude také stoupcem pokud možno úplného a kasuisticky pojatého zákoníku, ale opak je pravdou. J. W. Goethe se rozhodně vyslovuje proti každé kodifikaci (zde se shoduje s J. G. Schlosserem, který věnoval boji proti pruskému zákoníku dokonce celou knihu, a pochopitelně také s pozdějšími náhledy Carla Friedricha von Savignyho) a požaduje pouze jakési „zákonné tabule“ formulované v jednoduchém stylu. Tyto svého druhu „generální klauzule“ jsou pak otevřeny právě interpretaci ze strany monarchy (už podle názvu se tak zdá, že zde se J. W. Goethe inspiroval situací, kterou v římském právu představoval vztah „Zákona dvanacti tabulí“ a přetorského ediktu).⁵

Dále pak následují tři teze, s nimiž jejich autor obrátil svou pozornost k otázkám trestního práva. Velmi poutavá je v této souvislosti nadčasová a vždy pozornost přitahující problematika trestu smrti, kdy se J. W. Goethe vyslovuje pro zachování této sankce. Předpokládá se zde přitom i možný vliv názorů jiného německého spisovatele Justuse Mösera (jinak též autora „Vlasteneckých fantazií“ a odpůrce racionalistického pojetí práva), který se v této záležitosti vyslovil v tom smyslu, že státem vykonávaný trest smrti je vlastně tou cenou, kterou si stát vykupuje u příslušníků zavražděného jejich původní právo na soukromou mstu. Pokud by tedy stát tuto dohodu porušil a trest smrti ze svého právního řádu odstranil, vrací se logicky právo na pomstu těmto příbuzným, což ale pochopitelně fungování státní moci a společnosti vůbec nikterak neprospěje. Právě pro tuto fikci smlouvy a nutných následků jejího porušení se J. W. Goethe k užívání trestu smrti přiklonil i v budoucnu, takže můžeme mít za to, že šlo o jeho trvalé přesvědčení.

Pokud se takto J. W. Goethe tímto svým souhlasným postojem k zachování trestu smrti vyslovil vlastně proti osvícenskému duchu své doby, byl s ním naopak v souladu s potřebou odstranit používání mučení jako prostředku k vynucení doznání u předpokládaného pachatele trestného činu. Ten sice už nebyl v důkazní praxi mnoha německých států té doby příliš používán, stále jej však umožňoval trestní zákoník Karla V. z roku 1532 (*Constitutio Criminalis Carolina*), a teprve postupně docházelo k jeho odstraňování z právního řádu.

⁵ RADBRUCH, G. *Literatur- und kunsthistorische Schriften (Gesamtausgabe Band 5)*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1997, s. 155–158.

S ohledem na děj Fausta, v němž je Markétka odsouzena za usmrcení dítěte k trestu smrti, je konečně velmi zajímavá i ta Goethova teze, v níž hodnotí odsouzení matky za vraždu dítěte právě k trestu smrti jako „mezi doktory kontroverzní“. Byť se zde tedy pro takovéto potrestání jednoznačně nevyslovuje a nechává touto formulací vlastně tuto otázku nerozhodnutou, nelze v této souvislosti nepřipomenout, že když je roku 1783 projednávána ve výmarském vévodství možnost zmírnění rozsudku trestu smrti pro matku, která zavraždila své dítě, tak se J. W. Goethe nakonec připojí k odmítavému stanovisku členů kolegia, které se takto vyslovilo (často citovanou formulací – „také já“).⁶

V samotném závěru svých štrasburských tezí se Goethe konečně věnuje i otázce přirozeného práva, kdy se inspirovuje zejména definicí římského právníka Ulpiana, a konstatuje, že takovéto právo společně všemu živému vlastně vyplývá z přirozené povahy věcí a také z daných sociálních skutečností majících právo určující povahu (proto, jak výslovně uvádí, může mít třeba i stav otroctví přirozenoprávní povahu). Odtud se právo přírody stává i filosofii pozitivního zákonodárství, které není primárně vázáno jeho dobou tolik uctívaným racionalismem, ale právě danou „povahou věcí“ (tak to ostatně pojal ve svém slavném díle „O duchu zákonů“ i Charles Louis Montesquieu). Souhrnně tak lze Goethovy „štrasburské teze“, s nimiž se rozloučil s právnickým studiem, považovat za ranou formu myšlenek, kterým zůstal po celý život věrný, a jež potom i dále rozvíjel. Konkrétně vyzvedněme zejména jeho věrnost vládě „osvícenského monarchy“ spojené s odmítáním kodifikací ve jméno přirozeného vývoje práva daného povahou skutečnosti, jak to pak ostatně později formulovala i historická škola vedená C. F. von Savignym. To pak J. W. Goethe nepochybně vnímal i jako zadostiučinění, neboť v dopise z roku 1825 píše právníké fakultě v Jeně, že je rád, že ty právníké názory, které vyjádřil už v mládí, se později staly nesporným pravidlem myšlení a rozhodování o zákonech.⁷

Advokát a státní úředník

Od září roku 1771 do října roku 1775 vykonává potom J. W. Goethe advokátní činnost v rodném Frankfurtu nad Mohanem, přičemž jeho účast je doložena v 28 soudních procesech. Důležité je přitom i období během května až září roku 1772, kdy Goethe praktikuje u říšského komorního soudu ve Wetzlaru (roku 1774 vydaný román v dopisech „Utrpení mladého Werthera“ se váže právě k tomuto údobí, kdy se jeden z právníků u tohoto soudu rozhodl pro dobrovolnou smrt). Již koncem roku 1771 přitom Goethe pracoval i na svém dramatu „Götz von Berlichingen“, kdy materiál mu poskytla právě už ve Štrasburku uskutečněná studia říšských právních dějin (známá je z této hry třeba i zmínka o studiu německých studentů na slavné „právníké univerzitě“ v Bologni – „tak pilný jako Němec v Bologni“). Během tohoto svého frankfurtského období se J. W. Goethe konečně věnoval i psaní recenzí zejména na státoprávní vědecká díla, jež byla zveřejňována ve „Frankfurter Gelehrten Anzeigen“.⁸

Samotná Goethova advokátní činnost je přitom hodnocena spíše rozporuplně. Na jedné straně sice mají takto dochované právníké spisy svědčit o cílevědomé práci mladého

⁶ Blíže k celé této trestněprávní problematice viz MÜLLER-DIETZ, H. Goethe und die Todesstrafe. In: LÜDERSSEN, K. (ed.). *Die wahre Liberalität ist Anerkennung*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1999, s. 15–41.

⁷ RADBRUCH, *op. cit.*, s. 160–162.

⁸ PAUSCH – PAUSCH, *op. cit.*, s. 138.

muže, který chce ve své činnosti uspět (a přitom příležitostně formulovat i návrhy zaměřené na zlepšení stavu práva své doby), na straně druhé však má i máloco vypovídat o úplném ponoření se do právnických otázek a radosti z formulování právnických konstrukcí, jež jsou znakem pravého „právníkého ducha“.

Lze se oprávněně domnívat, že za těchto okolností mu byla i nanejvýše vhod nabídka, kterou mu učinil vévoda Carl August, a sice aby vstoupil do jeho služeb u výmarského dvora. Prvé setkání obou mladých mužů (vévodovi při něm bylo pouhých 17 let) se přitom odehrálo ve Frankfurtu v prosinci roku 1774, kdy „básníkem-advokátem“ okouzlený Carl August jej zve do Výmaru, přičemž již tehdy hovoří o jeho možném úředním postu ve zdejším státním aparátu.

Skutečně lze tuto nabídku považovat na Goethově straně za příznivý „pokyn osudu“, a to v neposlední řadě už proto, že advokátní činnost (jak již naznačeno) jej nenaplňovala, a navíc ani jeho raná literátská sláva mu nebyla sto zajistit kýžené finanční zabezpečení. A právě to nyní nabízel výmarský dvůr s tím, že J. W. Goethe si byl nepochybně vědom i stinných stránek tohoto „povolání“, jež logicky spočívaly především v jeho naprosté závislosti na osobě vévody a nutné loajalitě vůči němu. Naopak se zdá, jakkoliv to může znít na první pohled paradoxně, že J. W. Goetha lákala možnost získat pevný životní řád, jenž by mu umožnil uniknout pokušení přílišného uměleckého egocentrismu ve prospěch účasti na aktivním utváření sociální skutečnosti, neboť právě tento přístup byl vlastní i jeho celoživotní snaze o harmonické a vyvážené utváření vlastní osobnosti.

J. W. Goethe skutečně rok po prvním setkání s mladým vévodou (konkrétně na začátku listopadu 1775) přijíždí do Výmaru, a sice nejprve v pozici hosta, který však má už v tomto okamžiku potenciál přerůst do role významného úředního činitele státu, jak se tomu v brzkém čase skutečně i stane. Tento stát přitom samozřejmě už vzhledem ke své spíše miniaturní rozloze nehrál na politické mapě Evropy (ba dokonce ani na té Svaté říši římské národa německého) nikterak významnou roli, a formálně se skládal z ústavně a správně oddělených vévodství „Sasko-Výmar“ a „Sasko-Eisenach“ s celkovým počtem obyvatel jen lehce přesahujícím hranici sta tisíc. Samotné město Výmar jako hlavní město státu a rezidence vévody je v této době popisováno jako ospalé městečko s pouhými šesti tisíci obyvatel. Není tedy tak úplně nadsázkou, když konstatujeme, že J. W. Goethe při hledání své životní a finanční stability vlastně opustil „velkoměstský Frankfurt“ ve prospěch „provinčního zapadáka“.

Obě zmíněná vévodství tvořící dohromady tento miniaturní stát se přitom během raného novověku proměnila (a to byl ostatně úděl mnoha tehdejších státních útvarů „Svaté říše římské“) po stránce státní formy z dualistických stavovských celků v absolutisticky ovládaná uskupení. Zemské stavy zde sice nadále existovaly, ale jejich politická váha byla ve srovnání s dřívějším stavem prakticky zanedbatelná, neboť politická moc se v podstatě celá koncentrovala do rukou zemského vévody, který se ji však nesnažil vykonávat na způsob despotické libovůle, nýbrž v dobovém duchu osvěcenského absolutismu, v němž je vládce chápán jako „první služebník státu“.⁹

V takovémto systému pochopitelně velmi mnoho záleží nejen na osobnosti vládce, ale i jeho blízkých spolupracovníků a poradců. Konkrétně v případě mladého výmarského vévody šlo předpokládat, že je jistě už vzhledem ke svému věku plný reformního úsilí,

⁹ OGRIS, W. Goethe – amtlich und politisch. In: LÜDERSEN, *op. cit.*, s. 271–274.

k čemuž mu měly přispět právě i rady ne zase o tolik staršího J. W. Goetha. Ten je již v červnu roku 1776 jmenován tajným legačním radou, aby se už o tři roky později stal přímo tajným radou a zaujal v malém státě postavení odpovídající pozici ministra. Kromě toho se pak stává i členem či přímo vedoucím některých odborně orientovaných komisí (zejména důlní, válečné a daňové). Toto kumulování úřadů mu pak vyneslo i určitou kritiku a nedůvěru kolegů, kterou však básník dokázal svou usilovnou úřednickou prací překonat.

Předpokládá se přitom, že J. W. Goetha v této fázi jeho života tato práce naplňovala, že „úloha vládnout“ jej uspokojovala už proto, že mu dávala pevné zakotvení v realitě, jež by mu samotná tvůrčí literární práce poskytnout nedokázala. Tuto realizaci potom navíc podtrhovala skutečnost, že se v této každodenní činnosti poměrně pochopitelně zabýval právní sférou, kterou můžeme širěji vymezit jako *ius publicum*, představovanou především problematikou dnešního správního práva, jež ho vždy zajímala a byla mu bližší než oblast civilistiky. Řád, který se pokoušel vybudovat ve svém vlastním životě, se tak prolínal i s cílenou výstavbou řádu života státního.

Goethovy úřední spisy z tohoto období představují pestrou směs dopisů, návrhů a instrukcí, které se tak či onak dotýkají tehdejšího výmarského vévodství. Z dochovaných materiálů lze soudit i na jeho pilnou účast při tvorbě horního zákona, požárního či konkursního řádu. Zejména naposledy uvedenému věnoval podle všeho velkou pozornost, když se snažil střízlivě vybalancovat ochranu dlužníka v tíživé situaci při současném nepoškození oprávněných zájmů věřitele.

Vedle této problematiky pak musel vévoda a jeho poradní sbor řešit také otázky spjaté s církevně-právními záležitostmi. Obecně lze přitom říci, že ve výmarském státě přes jeho především luteránskou orientaci vládla v této době již náboženská tolerance daná příklonem k myšlenkám osvícenství. I tak se ovšem ale musely často řešit problémy spjaté s každodenním výkonem kultu a jinými praktickými otázkami.

Goethův zájem v této úvodní fázi jeho pobytu ve výmarském vévodství přitom patřil i hospodářským, finančním a sociálním otázkám. Co se financí dotýká, bývá vyzvedáván zejména jeho podíl na finanční reformě z roku 1783, kdy se po složitém jednání se stavy obou zemských částí (v této oblasti byla část jejich pravomocí stále zachována) podařilo dosáhnout vyrovnaného státního rozpočtu, a to nikoliv pomocí navýšení daní, ale přijetím úsporných opatření, která se týkala hlavně výmarského vojska (jeho počet byl zredukován ze šesti stovek mužů na pouhých 311 vojáků).¹⁰

Pro J. W. Goetha je pak příznačné nejen odmítání státních monopolů a výherních loterií, ale i příkladný zájem o život nejchudších vrstev obyvatel, jež jsou však pro Boha jistě těmi nejvyššími, jak výslovně uvedl v dopise z roku 1777 adresovaném paní von Stein. Je tak doložena i jeho konkrétní snaha pomáhat hladovějícím, obětem povodní (a to i penězi z „válečné pokladny“), jakož i studentům bez prostředků. S ohledem na již řečené o jeho byť jen částečně „osvícenském postoji“ k trestnímu právu se pak pokoušel i o zlepšení některých aspektů výkonu trestu, přičemž ovšem trestance viděl i pod zorným úhlem ve své době tolik populární možnosti zkoumání jejich fyziognomie.

Uzavřen mu přitom nezůstal ani určitý vliv na zahraniční politiku výmarského státu, jež však již s ohledem na jeho miniaturní rozměry měla i obdobně nevelký význam a dopad. Spíše jen zajímavou kuriozitou je v této souvislosti dobrodružný plán z roku 1789, podle

¹⁰ Tamtéž, s. 274–287.

něhož se měly v opozici vůči Josefu II. stojící Uhry odštěpit od habsburské monarchie s tím, že svatoštěpánská koruna by byla nabídnuta právě výmarskému vévodovi Carlu Augustovi. J. W. Goethe byl přítom proti této spíše „fantastické myšlence“ od počátku v rozhodné opozici, přičemž vévodu varoval před jakýmkoliv zaplacením se do této záležitosti také i odkazem na osud „zimního krále“ Friedricha Falckého.

Samozřejmě ale nelze v této souvislosti ani pominout pozdější napoleonské války, které pochopitelně ovlivnily i osudy výmarského vévodství. Roku 1806 tak přistupuje „Sasko-Výmar“ k Rýnskému spolku, přičemž téhož roku na podzim dochází po bitvě u Jeny i k francouzskému obsazení Výmaru – samotné audience zdejších tajných radů u Napoleona se ovšem J. W. Goethe z důvodu nemoci nezúčastnil. Stejně tak potom ani přes žádost výmarského vévody nebyl přítomen na jednáních Vídeňského kongresu.

Pokud se pak v čase poněkud vrátíme, je třeba říci, že Goethův pracovní a reformní zápal začíná po úvodních letech ve službách Carla Augusta poněkud vyhasínat, což souviselo i s tím, že jeho vliv na něj se s postupným dozráváním vladaře začínal umenšovat, současně si pak zřetelněji uvědomoval i nevyhnutelnou malost a provinčnost poměrů, v nichž působil. Nevyhnutelný pokles původní energie tak má v údobí let 1786–1788 kompenzovat i jeho proslulá „italská cesta“, k níž získal od vévody souhlas.

Po svém návratu se pak sice vrací do úřední služby, jeho pracovní zátěž je však (opět za velkorysého vévodova souhlasu) výrazně menší, kupříkladu mnoha zasedání odborných orgánů, jichž zůstal členem, se nyní účastní už jen výjimečně. Souběžně s tím dochází i k určitému „oborovému přesunu“ jeho povinností, které je nepochybně i více v souladu s jeho bytostným zaměřením. J. W. Goethe se jinými slovy více než na aktivitách souvisejících se svým původním právnickým vzděláním, podílí na kulturním životě výmarského vévodství.

Vyzvednout v této souvislosti můžeme zejména tu skutečnost, že od roku 1791 básník přebírá vedení výmarského dvorního divadla, které sice přineslo i mnoho úkolů správní povahy, zároveň jej však také logicky přiblížilo „do jeho vlastního světa“. Později roku 1815 po vytvoření úřadu vrchního dozoru nad ústavou vědy a umění ve Výmaru a Jeně byl J. W. Goethe pověřen právě jeho výkonem (postavení odpovídalo pozici „státního ministra“), přičemž největší problém v tomto kontextu představovala správa zemské univerzity v Jeně, pro niž odmítl roku 1819 (tedy po vydání svobodomyšlný univerzitní život potlačujících „karlovarských usnesení“) převzít úlohu kurátora. Dodejme ještě, že po Vídeňském kongresu byl spisovatel formálně ve službách nově označeného útvaru velkovévodství Sasko-Výmar-Eisenach.¹¹

Smlouva Fausta s Mefistofelem

Nejen úřednickou a s ní spojenou právníckou činností byl ale J. W. Goethe živ během dlouhých desítek let svého pobytu ve Výmaru. Vytváří zde i svá mistrovská a lidsky zralá umělecká díla, mezi nimiž vyniká zejména prvý díl Fausta. A i na něm je vidět, že právo a jeho role v lidské společnosti autora nepřestávala zaměstnávat ani při psaní těchto vrcholných skvostů světové literatury.

Podívejme se tak nyní blíže zejména na právní povahu smlouvy mezi Faustem a Mefistofelem, která se již v minulosti stala předmětem četných rozborů. Ještě předtím ale i připomeňme ony verše, které jsou snad nejčastěji při snaze o zachycení Goethova „skutečného

¹¹ Tamtéž, s. 290–305.

postoje k právu“¹², citovány. Tedy ty, v nichž Žák nejprve říká Mefistofelovi: „Pro práva nemohu se rozehráti,“ načež tento mu odpovídá, „to nemohu vám vlastně ve zlé bráti, přespříliš dobře znám já vědu tu. Dědí se zákony a práva tak jako věčná nemoc dál, rod rodu odkazem ten neduh dává, aby se všude rozlézal. V tlach rozum, dobro v zlo se mění, ó běda ti, že vnukem jsi! Práv, s nimiž na svět přišli my, žel, těch tam vůbec dbáno není.“¹² U takto formulované kritiky právní vědy lze skutečně asi jen těžko předpokládat, že by nevycházela z niterného básníkovy přesvědčení, ten však kupříkladu na jiném místě díla třeba prokazuje i běžnou právní erudici, když Mefistofeles říká Martě toužící po důkazech spolehlivě prokazujících smrt jejího manžela: „Dvou svědků ústy, paní má, pravda se prokázati dá. Čackého druhu mám, a jím u soudu vše vám potvrdím.“¹³

Pokud se ale nyní již skutečně zaměříme na smlouvu mezi Faustem a Mefistofelem, pak musíme nejprve připomenout, že ona sama je již jakousi paralelou k části „Prolog v nebi“, kde dochází k ujednání mezi Hospodinem a Mefistotelem o tom, že služebník pekel má svobodu Fausta během jeho pozemské pouti pokoušet a získat jeho duši. Vlastně se jedná o sázku, přičemž Mefistofeles znalý lidské povahy neskrývá v tomto případě nikterak přesvědčení o svém jistém vítězství: „mně o mou sázku věru úzko není“.

Skutečně nabízí Faustovi své služby s tím, že ale věc bude ošetřena smlouvou, která předpokládá, že Mefistofeles bude Faustovi plnit jeho přání zde, „onde“ pak ovšem naopak jemu Faust: „zde poslušen chci býti tvého slova, bez dechu ve všem po vůli ti být. Až onde shledáme se znova, mně ty máš stejným oplatiť.“¹⁴ Takto formulovaná nabídka ovšem Faustovi nevyhovuje a smlouvu chce pojmout spíše jako sázku (přímo říká „tot' sázka má“), podle níž propadne ďáblu, pokud mu ten dá chvíli, v níž nalezne plné uspokojení: „když okamžik mě zvábí k slovu: Jsi tolik krásný! prodlí jen – pak si mě sevří do okovů, ó pak chci rád být utracen!“¹⁵

Takto finálně nastavená smlouva je tedy stvrzena Faustovou krví a básník se k ní vrací na konci druhého díla Fausta, kdy nechá svého hlavního hrdinu deklamovat při umírání mimo jiné právě i slova „okamžik směl bych osloviti: jsi tolik krásný, prodlí jen!“¹⁶ Faustova duše je však po smrti vzata do nebe a Mefistofeles si tak už jen trpce naříká – „u koho mám teď stěžovat si a hledat právo v dnešní den? Já zasloužím, čím svět mi splácí, na stará kolena jsem ošizen!“¹⁷

Tolik tedy stručný popis toho, co může být předmětem právního rozboru, o který se, jak již naznačeno, v minulosti pokoušeli zejména němečtí právníci. Tak kupříkladu roku 1902 byli o takovouto analýzu smlouvy mezi Faustem a Mefistofelem adresně požádáni Goethovou společností někteří z profesorů práva. Profesor Ernst Landsberg považovaný za jednoho z předních znalců právního nazírání Goethovy doby, pak ve svém stanovisku zejména zdůraznil, že pokud posuzujeme smlouvu mezi Faustem a Mefistotelem, pak měřítkem její možné platnosti podle něj musí být jednak přirozené právo a jednak také pozitivní obecné soukromé právo té doby.

¹² GOETHE, J. W. *Faust*. Přel. FISCHER, O. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965, s. 84–85.

¹³ Tamtéž, s. 144.

¹⁴ Tamtéž, s. 72.

¹⁵ Tamtéž, s. 74.

¹⁶ Tamtéž, s. 530.

¹⁷ Tamtéž, s. 540.

A takto bráno je podle něj dotčený kontrakt doslova „neplatný, nicotný, bez účinnosti“, a to jednoduše proto, že je zcela zjevně „nemravný“ („unsittlich“), protože Faust v něm disponuje statkem, nad kterým mu „dispoziční právo“ jednoduše nepřísluší, totiž vlastní duši. Pokud bychom však přesto hypoteticky připustili platnost smlouvy, pak se rozhodně nejedná o pronájem služeb, ale o sázku, přičemž se definičně jedná o „smlouvu odvážnou“, neboť v sobě obnáší riziko nejistoty výsledku.¹⁸

Názor profesora Josefa Kohlera z berlínské univerzity formulovaný taktéž roku 1902 potom s výše uvedeným náhledem o nemožnosti disponovat vlastní duší polemizuje a dokládá, že ve středověku se bylo možné pro případ nesplnění povinnosti zavázat k odevzdání sebe sama pekelným mukám, což zase spočívalo na starogermánské právní představě, která připouštěla ručení vlastní osobou.¹⁹

Nedávný pohled na tuto problematiku pak zase představuje kupříkladu text Rüdiger Völlharda „Kdo vyhrál sázku?“, v němž se domnívá, že klíčovou pro posouzení právě položené otázky (pokud tedy přijmeme předpoklad platnosti mezi Mefistotelem a Faustem uzavřené smlouvy) je skutečnost, že Faust při svém umírání konstatuje krásu okamžiku a možnost jeho prodlení v konjunktivu (viz výše), a vysloveně tedy neříká nic, co by mohlo být chápáno jako vyjádření aktuální krásy chvíle ve smyslu touhy po jejím trvání. Ale právě jedině to předpokládá uzavřená smlouva a jedině tak by Mefistofeles vyhrál dojednanou sázku. Proto je i pokrytecké jeho oplakávání „ztraceného práva“, neboť on neztratil právo, ale pouze sázku, jejímž vítězem se stal právoplatně Faust.²⁰

Faustem jinak možnosti výkladu práva v Goethově díle jistě nekončí, nabízel by se takto zejména satirický epos Reineke Fuchs z roku 1793, v němž J. W. Goethe zástupně přes říši zvířat kritizuje různé společenské a také právní nešvary. V závěru tohoto pojednání se ale soustředíme na některé jeho názory na stát a právo, jak se u něj i pod vlivem konkrétních historických událostí v jeho poměrně dlouhém životě vyvíjely.

Goethovy (nejen) státoprávní postoje

Především je třeba pod tímto zorným úhlem vyzvednout, že francouzská revoluce započatá roku 1789 J. W. Goetha svými násilnickými excesy a jistě i dogmatickým vyzněním v jeho politických názorech velmi negativně ovlivnila. Odpovídalo to ostatně i jeho přesvědčení, že prostý lid přes mnohé své jiné přednosti jednoduše nedisponuje dostatečnou intelektuální kapacitou, jež by mu umožňovala smysluplně řídit státní záležitosti. Takto lze dále vysvětlit naopak i jeho pozitivní postoj k Napoleonovi, jehož chápal jako vítěze nad revoluční anarchií a garanta řádu oproti chaosu a rozvratu. Obdobně pak nebyl ani přítelem překotného německého sjednocování, více než případně dosažená politická jednota pro něj vždy byla jednota národa vystavěná na společně sdílených kulturních základech.

Stejně tak byl velmi obezřetným i pokud se dotýká boje liberálů za ústavní zakotvení občanských svobod, protože svoboda pro něj nebyl primárně pojem politický, ale duchovně-mravní, který se rozhodně nekryl se sledováním zájmů blíže neomezovaného individualismu. V tomto ohledu byl i odpůrcem bezbřehé svobody tisku, neboť mnohé nově vznikající noviny a časopisy usilovaly podle něj pouze o přinášení jakési „polokultury“ masám

¹⁸ LANDSBERG, E. – KOHLER, J. Fausta Pakt mit Mephistopheles in juristischer Beleuchtung. In: LÜDERSSEN, *op. cit.*, s. 70–74.

¹⁹ Tamtéž, s. 74–87.

²⁰ VOLLHARD, R. Wer hat die Wette gewonnen? In: LÜDERSSEN, *op. cit.*, s. 89–97.

a nesloužily než aktuálnímu okamžiku. Přestože tak v této souvislosti obhajoval i existenci cenzury, nelze jej ale ani označit za jakéhosi „arcikonzervativce“ či dokonce reakcionáře, vše uvedené prostě vycházelo z jeho základního osobnostního nastavení, v němž jednoduše nebylo pro jakékoli excesy (a tedy ani „výstředky svobody“) místo.²¹

Připomeňme ještě již v úvodu tohoto textu naznačený pozitivní přístup básníka k závěrům historické školy, což ale platilo i naopak, jak to dosvědčuje zájem jejího zakladatele o Goethovo dílo. Ten zejména vyzvedává jeho zmínku (jdoucí ve svých kořenech až k výroku svatého Pavla) o tom, že herec musí vniknout do ducha a smyslu autorova díla, protože pouhé „následování písmen“ nemůže pro jeho věrohodný výkon postačovat. Toto známé dilema „duch proti písmenům“ pak C. F. von Savigny převádí i na své pojetí práva, v němž je přeci také rozhodující pochopení „ducha práva“ (viz i jeho nauka o „národním duchu“) a nikoliv slepé následování jeho písmen. Jinak také výše citovaný výrok Mefistofela o právu nechápal C. F. von Savigny jako snad přihlášení se J. W. Goetha k ideálu přirozeného práva („práv, s nimiž na svět přišli my, žel, těch tam vůbec dbáno není“), ale jako odklon od snahy kodifikovat právo necitlivě zákonodárcem právě do podoby písmen, jež se musí potom slepě následovat při nedbání požadavku jeho pomalého vývoje z kořenů „národního ducha“.²²

Souhrnně lze závěrem nepochybně konstatovat to, co jsme zmínili na začátku tohoto textu, totiž že J. W. Goethe byl především mužem řádu vycházejícího z měšťanských premis jeho doby, a jako takový vnímal i roli práva ve společnosti, tedy především jako konzervativního vývojem daného elementu (zde se potkával právě i s naukou historické školy), který má bránit legitimitu daného stavu proti nebezpečným excesům převratných revolučních snažení. Pro něho samotného ovšem právo nebylo v jeho životě přes všechn svůj význam a odborné vzdělání, jež v něm dosáhl, tím hlavním. Tím bylo jeho zakotvení v obraze harmonického, vzdělání a kulturou hluboce prostoupeného jednotlivce, který, jak je obecně známo, byl navíc řízením osudu i geniálním básníkem a tvůrcem.

²¹ OGRIS, W. *Goethe – amtlich und politisch*. In: LÜDERSSEN, *op. cit.*, s. 305–314.

²² Blíže k této problematice viz NÖRR, D. Geist und Buchstabe: Ein Goethe-Zitat bei Savigny. In: LÜDERSSEN, *op. cit.*, s. 123–147.